

Mehmet Nadir ÖZDEMİR (*)

İSLÂM TARİHİ'NDE İLK İHTİLÂFLARIN ODAĞINDA BİR İSİM: AMMÂR B. YASİR

Öz

Bu makalede ilk Müslüman toplumda Hz. Ali taraftarı olan önde gelen sahabelerden Ammâr b. Yasir'in Hz. Osman dönemindeki huzursuzluklar ve ilk siyasî anlaşmazlıklardaki tavrı hakkındaki tartışmalar incelenmektedir. Konu Hz. Peygamber'in vefatının ardından ortaya çıkan, özellikle Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifelikleri döneminde artan siyasî tartışmalar bağlamında ele alınmıştır. Makalede, Ammâr hakkında Hz. Peygamber'in meşhur hadisi ile ilgili tartışmalar da dikkate alınmıştır. Ammâr b. Yasir'in ideolojik tarihçiliğin bir nesnesi mi yoksa Emevi idaresinin meşruiyeti sorgulanması gereken bir yönetim mi olduğu meselesi makalenin üzerinde yoğunlaştığı ana konudur.

anahtar kelimeler

Ammâr b. Yasir, Sıffin savaşı, Hz. Peygamber, ideolojik tarihçilik, Hz. Osman, Hz. Ali.

abstract

The First Conflicts Focus of the Name in Islamic History: Ammar b. Yasir

In the article the attitudes of Ammar b. Yasir, who was supporter of Ali, and the discussions about him have been examined. The question has been tackled in the context of political debates which emerged right after the death of the Prophet, peace be upon him, and increased especially during the period of Hz. Uthman and Hz. Ali. The discussions about the Prophet's famous hadith about

Ammar b. Yasir have also been taken into consideration in the article. Whether Ammar b. Yasir is the object of ideological historiography or the governance of Umayyads is legitimate is the main question that the article concentrates on.

keywords

Ammar b. Yasir, War of Siffin, The Prophet, Ideological Historiography, Uthman, Ali.

Giriş

Asırlar boyunca Müslüman toplumlarda varlığını sürdüren sahabe telakkisi, Müslüman tarihçilerin de İslam'ın ilk döneminde meydana gelen siyasî olaylara bakışlarını etkilemiştir. Buna göre sahabeler arasındaki siyasî mücadeleler ictihat farkından kaynaklanmaktadır. Bir diğer görüşe göre ise önemli ölçüde ehl-i beyt düşüncesi etrafında şekillenmektedir.¹ Şüphesiz her iki anlayışın da makul yönleri bulunmaktadır. Ancak ne var ki tarihçi konuları ele alırken olabildiğince mevcut anlayışlara mutlak bir bağlılık göstermeden olayların sebep ve sonuçlarını, ardında bıraktığı etkileri dikkate alarak incelemelidir. Bu makale, konusunu bu anlayışla ele almayı hedeflemiştir.

İslâm dininin gelişile birlikte Müslümanlar bedevî ve yağmacı bir toplum hayatından daha şehir merkezli bir yaşama geçtiler. Hz. Osman döneminde Ümeyyeoğulları kabileci bir anlayışla kadrolaştılar. Bu da ilk iki halifenin takip ettiği yönetim anlayışında bir sapma anlamına geliyordu. Başka bir ifadeyle Hz. Osman dönemi Müslümanların Hz. Peygamber'in gelişile birlikte tanıştıkları yeni toplum anlayışı ve devlet tecrübesi konusunda sınav oldukları bir zaman dilimi oldu.

Merkezî otoriteden hoşlanmayan, bir anlamda yeni devlet yapısının kendilerine yüklediği zekat ve diğer kamu ile ilgili sorumluluklara uzak olan Araplar, devletin uygulamalarındaki adaletten uzaklaşma olarak gördükleri veya kendi yaşam tarzlarına uymayan noktalarda yönetimi yıpratıcı muhalefete başladılar.

Gündelik hayatlarını olabildiğince ekonomik kaygılardan uzak olarak yaşama idealinde olan bir toplumda fetihlerle de artan servet, genç Müslüman toplumu eskiye göre günlük yaşamda daha ziyade maddi refah merkezli düşünmeye yönlendirdi.² Bu yönüyle Hz. Osman dönemindeki karışıklıkların temelinde toplumun dünyevileşme eğiliminin de olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan ortaya çıkan huzursuzluklarda yeni kurulan şehirlerin demografik yapısının da etkili olduğu söylenebilir.³

Bu makale bir biyografi çalışması olmaktan öte genç İslâm toplumunda Hz. Osman döneminin ilk yıllarında belirtileri ortaya çıkmaya başlayan ve artarak devam eden yönetim sorunları içerisinde mevcut yönetime muhalif tavır ve tu-

tumlar gösterdiği öne sürülen Ammâr b. Yasir'in çabalarını ve hakkında yapılan bir takım spekülasyonları konu edinmektedir.

1. Ammâr b. Yasir'in Hz. Osman Dönemine Kadar Olan Hayatına Genel Bir Bakış

Babası Yasir b. Âmir ve kardeşleri Hâris ve Mâlik, Yemen'den Mekke'ye göç ettiler. Ammâr'ın kardeşleri kötü yönetim, kıtlık ve kuraklıktan dolayı Yemen'i terk etmişlerdi. Yâsir Mekke'de kaldı ve Ebu Huzeyfe b. Muğire b. Abdullah b. Amr b. Mahzum'un himayesine girdi. Ebu Huzeyfe onu Sümeyye b. Hayyat adında bir kadınla evlendirdi. Bu evlilikten Ammâr ismini verdikleri bir çocukları oldu.⁴

Ebu Yazân künyesiyle de tanınan Ammâr, Mekke'de ilk Müslüman olanlardır. Muhacirlerin ilklerinden sayılmakta ve otuzuncu Müslüman olduğu rivayet edilmektedir.⁵ Kendisiyle birlikte babası ve annesi de Müslüman oldu.⁶

Nübüvvetin üçüncü yılından itibaren siyer araştırmacılarının açık davet dönemi dedikleri bu dönemde işkencelere maruz kalan kimsesiz ve yoksul Müslümanlardan biri de Ammâr b. Yasir'di. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin ardından Medine'ye hicret eden Ammâr, Kuba mescidinin ve Mescid-i Nebevî'nin yapımında da büyük gayret gösterdi. Ammâr, Hz. Peygamber dönemindeki bütün gazvelerde de bulundu.

Hiz. Ebubekir'in halife seçimi sırasında Sakîfe'de biat biat etmeyenler arasında Ammâr b. Yasir de vardı.⁷ Ammâr, dört halife dönemindeki siyasî ihtilâflarda hep Hiz. Ali tarafında yer aldı. Bununla birlikte Ammâr, halife Hiz. Ebubekir'in elçisi olarak Yemen valisi Muaz b. Cebel'e bir mektup götürdü.⁸ Ammâr, bu dönemde Yemâme savaşına katıldı ve kulağı kesildi.⁹

Hiz. Ömer'in halife olmasıyla Ammâr, Kûfe valisi oldu. Ancak kısa bir süre sonra şikâyetler gelmeye başladı. Ardından halkın ileri gelenleri ile yüzleştirilen Ammâr, Hiz. Ömer tarafından valilikten azledildi.¹⁰

2. Hiz. Osman Döneminde Ammâr b. Yasir

Hiz. Ebubekir'in halife seçiminin ardından ortaya çıkan ve kısa bir süre de olsa genç Müslüman toplumu meşgul eden halifenin kim olacağı meselesi Hiz. Ömer'in şehit edilmesiyle tekrar baş gösterdi. Esasen bundan sonraki dönemde de İslâm toplumundaki büyük ayrılık temayülleri, hep halifelik konusunda cereyan eden mücadelelerden doğdu.¹¹

2.1. Hiz. Osman'ın Halife Seçilme Sürecinde Ammâr b. Yasir

Ammâr b. Yasir'in rivayetine göre, Hiz. Osman'a biat edildikten sonra Ümeyye-oğulları yeni halifenin evinde toplandılar. Ailenin reisi Ebu Süfyan, orada kendilerinden başka bir kişinin bulunup bulunmadığını sordu. Oradakiler Ammâr'ın

orada bulunduğunun farkına varmayarak, ona yabancı bir kişinin bulunmadığını söylediler. Bunun üzerine Ebu Süfyan, “Ey Ümeyyeoğulları” Hilâfeti çabuk elde edin.(biattan sonra bu söz anlamsız değil mi) Allah’a yemin olsun ki, onun sizin olmasını olacağını? umuyorum. Hilâfet artık sizin çocuklarınıza miras kalacaktır” dedi. Bu sözleri duyan Hz. Osman, Ebu Süfyan’ı azarladı.¹²

Ebu Süfyan’ın kullandığı bu ifadeler, Ümeyyeoğullarının hilâfete nasıl baktığını ve Hz. Osman’ın da kabilesine ne kadar düşkün olduğunu göstermektedir. Halife Hz. Osman’ın yönetime gelme konusunda çok istekli insanların arasında kaldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra halifenin vereceği siyasî kararlarda bu zümrenin tesirinin olacağı muhakkaktı. Emevî ileri gelenleri siyasî ve idarî konularda halifeye kendi istekleri doğrultusunda bir takım telkinlerde bulunacaklar ve onun iyi niyetinden istifadeyle kendi isteklerini yerine getirmeye çalışacaklardır.¹³

Hz. Osman dönemi olaylarının, siyasî, askerî ve dinî sonuçlarıyla sonraki dönemlere etkisi şüphesiz büyük olmuştur.¹⁴ Hz. Ömer’in şehit edilmesinin ardından Abdurrahman b. Avf’ın başkanlığında toplanan şûrada söz alan Ammâr b. Yasir, Müslümanların, ihtilâfa düşmek istemiyorlarsa, Hz. Ali’ye biat etmeleri gerektiği tavsiyesinde bulunarak mescitte ayağa kalktı ve şöyle dedi: “Ey Kureyşliler! İşte yöneticilik hususunda peygamberinizin ehl-i beytinden sarfı nazar ederseniz işte durum böyle olur” dedi. Ben Allah’ın peygamberinin ehl-i beytinden olmayan kimselere inanacak değilim.” Bunun üzerine Mikdad ayağa kalkarak “Peygamberlerinden sonra bu ehl-i beytin gördüğü eziyet gibi bir eziyet görmedim....” dedi. Tartışmanın böyle devam ettiğini İbnu’l Esir’den öğreniyoruz.¹⁵ Orada bulunan Ümeyye oğullarından Abdullah b. Sa’d b. Ebi’s Serh ise, Ammar b. Yasir’e “Eğer Kureyş’in ihtilâfa düşmesini istemiyorsan Hz. Osman’a biat et” dedi. Bunun üzerine Ammâr, Abdullah’a “Sen ne zamandır Müslümanlara nasihat etmeye başladın” diye çıkışınca ortalık gerginleşti. Haşim oğulları ile Ümeyyeoğulları taraftarları karşılıklı sözler söylemeye başladılar. Her an bir çatışma çıkmasından endişelenen Sa’d b. Ebi Vakkas, Abdurrahman’a insanlar arasında fitne çıkmadan bu işi bitirmesi tavsiyesinde bulundu. Abdurrahman b. Avf da önce Hz. Ali’yi yanına çağırarak eğer halife olursa, Allah’ın kitabı, Peygamberin sünneti ve ondan sonraki halifelerin yolu üzerine yürüyüp yürümeyeceği hususunda söz vermesini istedi. O da “İlmim ve gücüm miktarınca bu yolu takip edeceğim” cevabını verdi. Daha sonra Hz. Osman’ı çağırarak aynı taahhüdü ondan da istedi. Hz. Osman’dan “Evet bu yolu takip edeceğim” cevabını alınca onun elini tutup kaldırarak, Allah’ım, şahit ol! Ben üzerimdeki emaneti Osman’ın üzerine yükledim” diyerek onu halife ilan etti ve ilk biat eden kişi de Abdurrahman oldu.¹⁶

Hz. Osman’ın halife seçilmesi, unutulmuş olan Emevi ve Haşimî çekişmesini yeniden alevlendirdi.¹⁷ Hz. Osman’ın halife olmasıyla birlikte uzun yıllar insanları idare etmekten uzak kalan Ümeyyeoğulları tekrar eski konumlarına

kavuşmuş oldular. İyi niyetle insanları idareye başlayan Hz. Osman'ın bu gayreti, daha ilk günden bu ailesindeki iktidar hırsı taşıyan kişiler tarafından kötüye kullanılmaya başlandı.

Halifenin kendi kabilesi adına siyasî ve iktisadî tasarruflarda bulunması karşısında ashabın ileri gelenleri rahatsız oldular ve yapılanları tenkit etmeye başladılar. Özellikle Ammâr b. Yasir, Hz. Osman tarafından Mısır valiliğinden alınan Amr b. el-Âs, Hz. Peygamberin eşi Hz. Aişe, halife seçimi şûrasında bulunan ve Hz. Osman'ın icraatından pek memnun olmayan Hz. Talha ile Hz. Zübeyr, Muhammed Ebi Bekir ve Muhammed b. Ebi Huzeyfe gibi şahıslar Medine'deki idareyi eleştirdiler.¹⁸

2.2. Ammâr'ın Dövülmesi

Bu dönemin öne çıkan sorunlu icraatlarından olduğu iddia edilen, Abdullah b. Mes'ud ve Ammâr b. Yasir gibi sahabelerin fena şekilde dövülmeleri ve Ebu Zerr'in de Rebeze'ye sürgüne gönderilişi bu kimselerin kabilelerinin ve Medine'deki diğer Müslümanların halifeye cephe almalarına sebep oldu. Huzeyl, Zuhre, Gıfar, Mahzumoğulları bu kabileler arasındaydı.¹⁹

Ammâr b. Yasir'in halifeyle olan ilişkisi konusunda tarih kitaplarında değişik rivayetler nakledilmektedir. Taberî'deki rivayetlerde Ammâr b. Yasir'in dövülmesine ilişkin herhangi bir olaya ve bununla ilgili olarak sahabenin tenkitlerine yer verilmemektedir. Ancak Ya'kubî bu konuya yer veriyor ve Ammâr b. Yasir'in, Ebu Zerr'i Rebeze'ye sürgün ettiği için Hz. Osman'ı şiddetli bir şekilde eleştirdiğinden söz ediyor. Hz. Osman, Ammâr'ın kendisi hakkında söylediklerini duyunca onu Medine'den sürgün etmeyi düşünmüş, fakat Hz. Ali ve Mahzumoğulları araya girerek buna engel olmuşlardı.²⁰ Ammâr b. Yasir'i dövdürdüğü iddiası, üzerinde durulması gereken bir husustur. Hz. Osman'ın halifeliğinin meşruiyetinin sorgulanması hususunda önemli bir konudur. Aşağıda aktardığımız olayın ardından Hz. Osman'ın, yönetim anlayışını eleştiren Ammâr'ı dövdürmesi yönetim anlayışı hususunda sorunların olduğunu ve ilk iki halifenin metodunun takip edilmediğini ortaya koyar.

Ammâr b. Yasir'in halife tarafından dövülmesine gelince, sahabenin ve halkın bu konuda halifeyi şiddetle eleştirdiği anlaşılıyor. Bu konuda ilgili kaynaklarda pek çok farklı rivayet yer almaktadır. Bu rivayetlerden birine göre bu olay Hz. Osman'ın, beytülmale gelip bazı eşya ve mücevherler alması sebebiyle yaşandı. Hz. Osman'ın beytülmalden aldığı mücevherleri yakınlarının boyunlarında gören halk itiraz edince Hz. Osman, bazılarının burnu sürtülse de feyden kendi nasiplerine düşenleri aldıklarını söylemişti. Orada bulunan Hz. Ali, Hz. Osman'ın sözüne karşılık "Öyleyse bu mal ile senin arana girilir ve sana engel olunur." diyerek Hz. Osman'ın beytülmalden bu şekilde bir şey alamayacağını şayet alırsa buna engel olunacağını söylemiştir. Hz. Ali'nin ardından Ammâr b.

Yasir de “Allah’a yemin olsun ki, bundan dolayı burnu sürtülecek ilk kişi benim.” diyerek Hz. Osman’a tepki göstermiştir. Hz. Osman, bu tutumundan dolayı Ammâr b. Yasir’e “Ey Metke’nin oğlu! Bana karşı mı geliyorsun?” diyerek çok kızmış ve yanındakilere Ammâr b. Yasir’i tutup getirmelerini emretmişti. Daha sonra da bizzat kendisi bayılıncaya kadar onu dövmüştü. Acaba Hz. Ali ona niçin sahip çıkamadı.

Olaydan sonra Ammâr, Hz. Peygamber’in hanımı Ümmü Seleme validemizin evine getirildi. Dayağın tesirinden birkaç vakit namazını kılamayan Ammâr b. Yasir ayıldığında geçen namazlarını kılmış ve Allah’a şükrederek Allah yolunda kendisine yapılan ilk eziyetin bu olmadığını söyledi. Bu olaydan sonra Peygamberimizin hanımları Hz. Aişe, Ümmü Seleme ve bazı sahabeler Hz. Osman’ı eleştirdiler. Dövülme hadisesinin akabinde Mahzumoğullarından Velid b. Muğire, Hz. Osman’a gelerek ve ona “Ey Osman! Ali’yi ve ailesini korudun. Fakat bize gelince cesaretli davrandın ve bayılıncaya kadar kardeşimizi dövdün. Şayet Ammâr bu dayak sebebiyle ölürse biz de Ümeyyeoğullarından göbekli bir kişiyi öldürürüz.” diyerek içlerinden önemli bir şahsı öldürmekle tehdit ettiler.²¹

Bir diğer rivayete göre Mikdad b. Esved, Ammâr b. Yasir, Zübeyr b. Avvam ve Talha b. Ubeydullah’ın da aralarında bulunduğu bir grup sahabe, halkın rahatsız olduğu bir takım hususları mektupla Hz. Osman’a bildirdiler. Mektupta Hz. Osman’ın icraatlarından bahsettiler, bu icraatları hususunda Allah’tan korkmasını ve yaptıklarından vazgeçmesini aksi takdirde Allah katında aleyhinde şahitlik yapacaklarını söylediler. Mektubu Ammâr b. Yasir götürdü ve mektuptan birkaç satır okudu. Hz. Osman, Ammâr’a mektubu niçin kendisinin getirdiğini sorunca, Ammâr, “Çünkü ben sana yardımcı oluyorum.” diyerek cevap verdi. Ammâr b. Yasir’in cevabına kızan Hz. Osman “Ey Sümeyye’nin ve Yasir’in oğlu” diyerek karşılık vermişti. Bunun üzerine Hz. Osman iki kölesine Ammâr b. Yasir’i ellerinden ve ayaklarından tutmalarını emrederek ve kendisi de husyelerini tekmelemek sûretiyle onu dövmüştü. Dayak esnasında fıtığı patladığı ve bayıldığı rivayet edilmektedir.²²

Önceki rivayette geçenler el-İmame ve’s Siyâse’de farklı bir anlatımla zikredilmiştir. Buna göre Ammâr b. Yasir, Mikdad b. Esved ve sahabeden bazı kimse-ler halifenin icraatlarından duyulan şikayeti bir mektupla halifeye bildirmek istemişlerdi. Mektupta, halkın valilerden şikâyetleri, halifenin Hz. Peygamber’in sünnetine aykırı davranması, şehirlerde çok katlı binaların yapılması gibi bazı hususlar belirtilmişti. Mektubu Hz. Osman’a iletme için yola çıkan topluluğun yanından ayrılmasıyla tek başına kalan Ammâr b. Yasir, Hz. Osman’ın evine geldiği sırada Hz. Osman’ın yanında Ümeyyeoğullarından bazı kişiler de orada bulunuyordu. Ammâr elindeki mektubu halifeye teslim etti. Hz. Osman yazılanları okuduktan sonra mektubu kendisinin mi yazdığını sordu. Ammâr da “Evet” cevabını verdi. Hz. Osman, mektupta başka kimlerin katkısı olup olmadığını sorunca Ammâr onların isimlerini vermedi. Bunu üzerine Hz. Osman kendisi-

ne bunu yapmaya nasıl cür'et ettiklerini sordu. Bu sırada Mervan b. Hakem "Ey mü'minlerin emiri! Bu siyah köle insanları sana karşı kıskırtıyor. Eğer onu öldürürsen diğerlerine ders olur." diyerek söze karıştı. Hz. Osman, Mervan'ın bu sözünden sonra yanındakilere Ammâr b. Yasir'i dövmelerini söyledi. Hatta kendisi de bizzat adamları birlikte onu dövdü. Dayanın tesirinden fıtığı patlayan Ammâr kapının önüne bırakıldı. Bu hâdiseden sonra Peygamberimizin hanımı Ümmü Seleme, onu kendi evine getirtti. Ammâr b. Yasir'in anlaşmalı olduğu Mahzumoğullarından Velid b. Muğire olaydan sonra Hz. Osman'a "Şayet Ammâr bu dayak sebebiyle ölürse Ümeyyeoğullarından önemli bir şahsı öldüreceğiz." diyerek tepki gösterdi.²³

Şimdiye kadar ele aldığımız rivayetlerin hepsinde anlatıldığına göre çeşitli sebeplerle de olsa Ammâr b. Yasir, fıtığı patlayıncaya veya bayılıncaya kadar Hz. Osman tarafından dövülmüş veya dövdürülmüştür. Hatta bazı rivayetlerde Ammâr'ın husyelerine dahi tekme atılmıştır. İbnü'l Arabî'ye göre, "Ammâr b. Yasir'in, Hz. Osman tarafından fıtığı patlayıncaya kadar dövülmesi doğru değildir. Şayet bir kişi, fıtığı patlayıncaya kadar dövülürse ölür. Bu rivayetler uydurmadır. Batılın üzerine hak bina edilemez."²⁴

Belazurî ve el-İmame ve's Siyâse müellifinin zikrettiği rivayette geçtiği üzere Zübeyr b. Avvam, Talha b. Ubeydullah ve Mikdad b. Esved'in Ammâr'ı mektupla halifeye göndermeleri ve onu yolda yalnız bırakmaları makul değildir. Çünkü istedikleri zaman mektup yazmadan da Hz. Osman ile görüşebilen bu kişiler neden Hz. Osman'a olup biteni mektupla haber vermek istesinler? Ayrıca yazdıkları mektubu halifeye götüren Ammâr'ı neden yolda yalnız bıraksınlar? Diyelim ki Ammâr'ı yalnız bıraktılar. O zaman da kendi yazdıkları mektup sebebiyle Ammâr b. Yasir'in dayak yemesine tepki göstermeleri ve Hz. Osman'ın bunu yapmasına engel olmaları gerekirdi. Fakat Ammâr'ın dövüldüğünü belirten rivayetlerin hiç birisinde bu şahısların tepkisinden bahsedilmemektedir. Ayrıca Ammâr'ın dövülme hadisesinin birden fazla sebebe bağlanmış olması da olay üzerindeki şüpheleri artırmaktadır.²⁵ Bu açıklamalardan anlaşılan o ki, Hz. Osman'a muhalif olanlar bu tür sözler ortaya atmışlardır.

Bu rivayetleri tahlil edecek olursak, Ammâr'ın hakaret gördüğünü, dayak yediğini, fıtığı patladığını ispat etmek için ileri sürülen rivayetler bunlardır. Dikkat çekici olan nokta, münferit bir olaya ait olan sebepler, birbirinden büsbütün ayrı ve birbirine benzemediğinden, aralarında ilişki kurmak imkânsız görünmektedir. Aynı olay birden fazla da olmuş olabilir. Ammâr'ın bu sebeplerden her biri için, ayrı ayrı dayak yediği rivayet edilmediğine göre, Hz. Osman'ın muhaliflerinin nokta-i nazarından da, onun ancak bir kere dayak yediğini kabul etmek icap ediyor. Çünkü muhalifler arasındaki ihtilaf, dayanın kaç kere atıldığı üzerinde değil, yalnız dayanın sebebi üzerindedir. Bu rivayetleri ya doğru kabul etmek, yahut doğru olmadığını söylemek icap ediyor.

Bununla beraber şayet Hz. Osman, Ammâr b. Yasir'i herhangi bir sebeple cezalandırmış ise bu hareket mutlaka Hz. Osman aleyhinde olmaz. Belki Ammâr, bu cezaya müstehaktı. O zaman Hz. Osman isabetli davranmış olur. Yahut Ammâr mazlumdur. O takdirde Hz. Osman, hata etmiş olur.

Bu konuda Prof. Dr. Sabri Hizmetli şöyle der: "Ammâr b. Yasir'in Hz. Osman tarafından bir hakarete uğradığı sabit olmamakla beraber böyle bir şeyin meydana gelmesini var sayarsak, acaba bu olay bir isyan meydana getirecek, Mısır'dan, Kufe'den ve Basra'dan bir çok asilerin toplanıp Medine'ye gelmelerine ve Hz. Osman'ı öldürmeleriyle sonuçlanacak bir harekete sebebiyet verebilir miydi? Buna imkân ve ihtimal yoktur. Esasen şüpheli olan ve sağlam olmayan bu olayın böylesi akisler doğurması beklenemez. Daha doğrusu, bu olay da, Hz. Osman'ın katillerini mazur göstermek için daha sonra ya uydurulan veya hiç olmazsa abartılan bir olaydır. Huzeyfe gibi Ammâr b. Yasir gibi, halifeden intikam alma duygusuna sahip olanlar ve bu nedenle onlarla temas halinde bulunan kimseler de vardı. Fakat bu kimselerin Hz. Osman'ın öldürülmesi olayına katılıp katılmadıkları tam olarak açıklık kazanmış değildir."²⁶ demektedir.

Hz. Osman ile Ammâr arasında muhaliflerin bahsettikleri böyle bir olayın vuku bulmadığını ispat edecek kuvvetli bir delil, Hz. Osman'ın h. 35 senesinde vilayetlerdeki asayiş konusunda tahkikat yapmaya memur ettiği kişiler arasında Ammâr b. Yasir'in de görünmesidir. Tahkikata memur edilenler; Kûfe'ye giden Muhammed b. Mesleme, Basra'ya gönderilen Ammâr b. Yasir ve Şam'a gönderilen Ubeydullah b. Ömer'di. Hepsi de tarafsızlıklarıyla, itidalleriyle, adaletleriyle herkesin nazarında haiz oldukları itimat ve saygıyla, hiçbir suistimale karışmamış, hiçbir töhmetle itham edilmemiş olmakla tanınmış idiler. Bu kişilerden birisi Hz. Osman aleyhtarı veya Hz. Osman aleyhtarlarının taraftarı olmakla tanınmış olsaydı onun tahkikata memur edilmesine imkân tasavvur edilemezdi. Bilhassa Ammâr'ın o zaman ki karışıklıkların en mühim merkezi olan Mısır'a gönderilmesine ve oradaki durumu tetkik etmesine müsaade edilmezdi. Ammâr'a böyle mühim bir vazifenin verilmesi onun tamamıyla tarafsız olduğunu, onunla Hz. Osman arasında herhangi bir düşmanlık bulunmadığını ifade ve ispat ediyor. Aksi takdirde Hz. Osman'ın onu bu kadar mühim bir işe tayin etmesine imkân yoktu.²⁷

Ammâr'ın dövülmesi konusuna benzeyen ve olayları değerlendirme biçimi bakımından Ammâr'a benzeyen Ebu Zerr el-Gıfarî'ye de yeri gelmişken değinmekte fayda vardı. Ebu Zerr'in halife Hz. Osman'a muhalefeti bilinen bir gerçektir. Ama ona karşı sürgün emrinin verilmesi, Ammâr'ın ise ağır bir şekilde darp edilmesi/edildiği iddiası düşündürücüdür. Zaten bu konuda da Hz. Ali ve Ammâr'ın Hz. Osman ile ilişkileri bozulmuştu. Ebu Zerr'in vefat haberini alan Hz. Osman, "Allah Ebu Zerr'e rahmet eylesin!" dedi. Ammâr, "Evet Allah Ebu Zerr'e hepimizden daha çok rahmet eylesin" dedi. Ammâr'ın bu sözü Hz. Osman'ı kızdırdı. Bu sözü düzelttirmek istedi. Sözü geri almasını istedi. Hz. Ali

buna karşı çıktı. Bunun üzerine Ammâr hapsedildi.²⁸ Yani Ammâr b. Yasir'in sık sık yönetimin baskılarına maruz kaldığı iddia ediliyordu.²⁹ Diğer bir anlatımla Ammâr b. Yasir'in yönetimdeki yanlışlıkları açıkça ifade etmesi kabileci bir anlayışla Müslümanları yöneten Ümeyyeoğullarını ciddi şekilde rahatsız ediyordu. Bu dönemde Ebu Zerr ve Ammâr iki sembol isimdir. Ebu Zerr, Ammâr'ın aksine tek başına ve belirli siyasî hedefleri olmaksızın, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir örnek kişiydi; İktidar sahiplerine karşı itirazda özel bir üslubu vardı.

2.3. Karışıklıkların Başlaması ve Ammâr b. Yasir'in Mısır'a Gönderilmesi

Hz. Osman'ın hilâfetinin ilk yarısında (ilk altı yılında) (H.24-29/M.644-649), tüm devlet yönetimi Ümeyyeoğullarının eline geçmesine rağmen, hoşnutsuzluk doğurduysa da, ciddi sıkıntılar oluşturmadi. Organize bir ayaklanma veya isyan hareketine dönüşmedi. Ancak devlet kademesinde görev alan Ümeyyeoğullarının kötü yönetimleri³⁰, kabile taassupları, zulüm ve baskıları, ülkenin dört bir yanında infiallere sebep oldu.³¹ Şam eyaleti'nin dışında bulunan yörelerdeki kitle hareketleri artık önü alınamaz bir maceraya doğru toplumu sürüklüyordu. Buna Hz. Osman'ın da bazı tavırları eklenince başta sahabeler olmak üzere Medine halkı da Hz. Osman'dan desteğini çekti.³²

Merkezden uzak şehirlerde meydana gelen olayların haberleri Medine'ye gelmeye başladı. İdareye karşı ayaklanmaya çağıran mektuplar şehirden şehre yayılıyordu. Nihayet Medine halkına da mektuplar geldi. Bunun üzerine Medine'liler Hz. Osman'a giderek durumu haber verdiler. Halife onlara kendisine herhangi olumsuz bir haber gelmediğini söyledi. Bunun üzerine şehir halkı ellerine geçen mektupları gösterdiler. Halife, "Sizler müminlerin seçkinlerisiniz, bana yol gösteriniz, ona göre hareket edeyim" diye onlardan yardım istedi. Medineliler ona güvendiği bazı şahısları olayları incelemek ve teftiş etmek üzere vilayetlere göndermesini söylediler. Teklif doğrultusunda Hz. Osman, Muhammed b. Mesleme'yi Kufe, Üsâme b. Zeyd'i Basra, Abdullah b. Ömer'i Şam ve Ammâr b. Yasir'i Mısır'a müfettiş olarak gönderdi.³³ Esasen gelişen durumdan Ammâr ile halife arasında ciddi bir sorunun olmadığı anlaşılıyor. Hz. Osman kabilesiyle ilgili tavırlarından dolayı eleştiriliyordu.

Halifenin durumu rapor etmesi için Mısır'a Ammâr b. Yasir'i göndermesi, yadırganacak bir durum gibi görülse de rivayetler değerlendirildiğinde, Mısır halkının zaten Ümeyyeoğullarından rahatsızlık duyması sebebiyle, kendisine yakınlığı olmayan birisini göndermesi halkı yatıştırabilirdi.

3. Mektup Olayı

Tahkikat heyeti, Ammâr hariç geri döndü ve "Biz burada hoşumuza gitmeyen bir şey görmediğimiz gibi, oradaki Müslümanların ileri gelenlerinin ve halkın

hoşuna gitmeyen bir şey de tespit etmedik” dediler. Ammâr geri dönmeyince, Müslümanlar onun hakkında endişeye kapıldılar. Bu arada Mısır valisi Abdullah b. Sa’d tarafından gönderilen bir mektup halifeye ulaştı. Vali mektubunda Ammâr’ın Abdullah b. Sevdâ, Halid b. Mülcem, Sevdan b. Hımran ve Kinane b. Bısr gibi bozguncu insanlarla beraber olduğunu ve onlar tarafından kandırıldığını bildiriyordu. Şehirde yaşayanların bu kişilere katılmadıklarını, şayet halife müsaade ederse diğer insanlar onlara katılmadan Ammâr’ı ve yanındakileri öldüreceğini söylüyordu. Fakat halife cevabî mektubunda valiye böyle bir işe girişmekten menetti.³⁴ Anlaşılan Ammâr, Ümeyyeoğulları taraftarlarınca ortadan kaldırılmaya çalışılmıştı. İslâm tarihi kaynaklarında Ammâr’ın halifeye Mısır valisi hakkında nasıl bir rapor verdiği hususunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.³⁵ Ammâr b. Yasir’in vali ile tartıştığı tahmin edildiğine göre, söz konusu raporun müsbet olmaması ihtimali kuvvetlidir.³⁶

Medine’ye giren isyancıları Hz. Ali, hareketlerinden vazgeçirip geri dönmeye razı etmişken, daha sonra kalabalık bir şekilde geri döndüler. Çünkü yolda Hz. Osman’ın bir kölesini yakalamışlardı. Üzerinde, valilerine hitaben yazılmış, kendilerinin öldürülmelerini emreden bir mektup taşıyordu. Mektupta da halifenin mührü vardı. Beraberlerine Hz. Ali, Talha, Zübeyr, Sa’d b. Ebi Vakkas ve Ammâr b. Yasir’i de alarak Hz. Osman’a gittiler. Hz. Ali, Hz. Osman’a, köle, mektup ve mühür hakkında sorular sordu. O da kölenin ve mührün kendisine ait olduğunu, fakat böyle bir mektup yazmadığını ve köleyi de Mısır’a göndermediğini söyledi. Bu sefer isyancılar mektubun Mervan tarafından yazılmış olabileceğini düşündüler ve halifeden onu kendilerine vermesini istediler. Hz. Osman ise onu öldürmelerinden endişe ederek isyancılara vermedi.³⁷

Olay bir başka şekilde şöyle rivayet edilmektedir: “Hz. Peygamberin ashabından bir grup toplandı. Halifenin, Hz. Peygamber’in, Hz. Ebubekir’in ve Hz. Ömer’in sünnetine aykırı davrandığı noktaları belirttikleri bir mektup yazdılar. Sonra bu grup, mektubu bizzat Hz. Osman’ın eline verme konusunda sözleştiler. Mektubu getiren on kişi içinde Ammâr b. Yasir ve Mikdad b. Esved de vardı. Hz. Osman’a vermek üzere mektubu getirdiklerinde, mektup Ammâr’ın elindeyken, yavaş yavaş Ammâr’ın yanından ayrıldılar, o tek başına kaldı. Ammâr, yoluna devam edip, halifenin yanına vardı. Ondandır izin istedi. Yanında Mervan b. Hakem³⁸ ve Ümeyyeoğullarından bazıları varken, Hz. Osman’ın huzuruna çıktı. Mektubu ona verdi. Hz. Osman mektubu okudu ve bunu sen mi yazdın? diye sorunca, evet cevabını verdi. Halife yanında başka kimler vardı? diye sordu. Ammâr, şu cevabı verdi: “Yanımda senin korkundan dağılan bir bölük insan vardı. Halife onlar kimlerdi? diye sorunca, onları söyleyemem” dedi. Hz. Osman “Onlar arasından neden sen buna cesaret ettin?” deyince Mervan şöyle dedi: “Ey müminlerin emiri! Bu siyah adam (Ammâr) insanları sana karşı kıskırttı. Sen eğer onu öldürürsen, ardından sevdiğin birini kaybedersin. Halife, onu dövün dedi. Ona vurdular, halife de onlarla beraber vurdu. Karnını yaraladılar. Kendin-

den geçti. Çekip evin kapısı önüne bıraktılar. Ümmü Seleme'den almasını istediler.” Onu evine aldı. Mahzum oğulları buna kızdılar.” Hz. Osman öğle namazına çıkınca, Hişam b. Velid b. Muğire halifenin yoluna çıktı ve şöyle dedi; “Eğer Ammâr bu dayaktan ölürse, karşılık olarak Ümeyyeoğullarından büyük bir adamı öldüreceğim”.³⁹ Mektup olayında da senaryoların olduğu anlaşılıyor.

Hz. Osman yaşının ilerlemesi sonucu kendisine yakınlık gösterenlere ihtiyaç duyar oldu. Kendisine Ümeyyeoğullarından yardımcıları tayin etti. Mervan b. Hakem, Hz. Osman'ın danışmanı ve işlerinin düzenleyicisiydi.⁴⁰ Halifenin yardımcısı konumundaki Mervan b. Hakem'in yönetimi hemen hemen ele alması, idarî tasarrufta bulunması halifenin itham edilmesine yol açmıştır. Aksi halde rivayetlerde yer alan işkence sahneleri ile çelişki halinde olan Ammâr-Halife ilişkileri izah edilemez.

4. Hz. Osman'ın Öldürülmesi

Şam eyaletinin dışında bulunan yörelerdeki kitle hareketleri toplumu artık önü alınamaz bir maceraya doğru toplumu sürüklüyordu. Artık halife için olaylar, Müslümanlar için de hilâfet makamı kontrolden çıkmıştı. Buna Hz. Osman'ın da bazı uygulamaları eklenince başta sahabeler olmak üzere Medine halkı da Hz. Osman'dan desteğini çekti.⁴¹ Neredeyse Medine'de herkes Hz. Osman'a muhalif halde iken, öldürülmesinden sonra ise suçlular aranmaktaydı.⁴² Bu esnada Hz. Osman'ın öldürülmesiyle suçlananlar arasında Hz. Ali'nin de ismi geçmektedir. Örneğin rivayet edildiğine göre, kuşatma esnasında Hz. Ali'nin uyarılarını takdir eden Hz. Osman'ın eşi Naile, halifenin öldürülmesinden sonra Muaviye'ye yazdığı bir mektupta, eşinin öldürülmesi için katillere emir verenlerin Hz. Ali, Muhammed b. Ebi Bekir ve Ammâr b. Yasir olduğunu iddia etmektedir.⁴³

Taberî'de geçen bir rivayet ise şöyledir: “Ammâr, hem Medine'de hem de Mısır'da Hz. Osman aleyhinde çalışmalarda bulunuyordu. Öyle ki Hz. Osman'ın kuşatma altına alındığı günlerde, isyancıları isteklerini yerine getireceği vaa-diyle eyaletlerine dönmeye ikna için sahabeden nüfuzlarını kullanmalarını istemişti. Başlarında Hz. Ali olduğu halde bu amaçla yola çıktılar. Ammâr onlara katılmadı. Hz. Osman onu ikna etmesi için Sa'd b. Ebi Vakkas'ı gönderdi. Ammâr bu teklife karşılık olarak şu cevabı verdi: “Yemin olsun onları geri çevirmeyeceğim.”⁴⁴ Anlaşılan, Ammâr halifenin istifa edeceğini düşünüyordu. Bu durumda halifenin Ammâr'ı görevli olarak Mısır'a göndermesi rivayeti üzerinde tekrar düşünmemiz gerekmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Ammâr b.Yasir'in Mısır'a gittiği, Mısır valisi ile ve halk ile görüştüğü bilgisi doğrudur.

Bu olumsuz gelişmelere rağmen Hz. Osman tarafından Sevad bölgesinde ki savâfi⁴⁵ arazileri ve köyleri Abdullah b. Mes'ud, Ammâr b.Yasir, Sa'd b. Malik, Habbab b. Eret gibi şahıslara ikta edilmişti.⁴⁶ Halifenin kendisine muhalif ki-

şilere ikta vermesi esasen Ümeyyeoğullarının kendisi üzerindeki etkin tesirini aşarak hakkaniyeti sağlamaya çalışmasına bir örnek olabilir.

Hz. Osman döneminin son yılları içinde meydana gelen dahilî karışıklıkların sebepleri konusunda tarihçiler görüş birliği içinde değildir. Bir kısım tarihçiler tamamen Hz. Osman'ı ve onun valileriyle, kâtibî olan Mervan b. Hakem'i sorumlu görmekte iken; diğer bir grup ise Abdullah b. Sebe ve fitneci bir oluşumdan bahsetmekte, idarenin hiçbir kusuru olmamasına karşılık bu grubun iftiralarıyla fitne olaylarının ortaya çıktığı görüşünü ileri sürmektedir. Hz. Osman dönemi, ilk dönem İslâm tarihinin en nazik devrelerinden biridir.⁴⁷

5. Hz. Ali Dönemi

Hz. Osman Zilhicce'nin onsekizinci günü (h.35) öldürüldüğünde ertesi gün Hz. Ali b. Ebi Talib'e biat edildi. Ona Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebi Vakkas, Sa'd b. Zeyd b. Amr, Ammâr b. Yasir, Üsâme b. Zeyd.....biat ettiler.⁴⁸

Yapısal muhalefet, İslâm siyasî kültüründe "bağy (isyân)" kavramıyla ifade edilir. Buna Hz. Osman'a ve Hz. Ali'ye karşı girişilen isyan hareketleri örnek verilebilir.⁴⁹ Bağy hareketinin fikir hürriyeti kapsamında olmayacağı görüşü ise bir açıklama gerektirmektedir. Bağy, fiilî bir isyan hareketini tanımlayan bir kavramdır. Devletin meşru yöneticisine karşı, kendilerine göre doğru bir düşünceden hareketle, aynı görüşü paylaşanlarla bir birlik oluşturarak, fakat yöneticinin idaresi altındaki diğer zümrelerin canlarını, mallarını, ırzlarını hedef almayan devrim girişimi İslâm hukukçularına göre bağy olmaktadır. Yapısal muhalefet, fiilî bir isyan hareketine dönüşmedikçe ya da isyan hareketini hazırlayan gizli bir örgütlenme biçiminde olmadıkça yaptırım konusu değildir. Başka bir ifadeyle, yapısal muhalefetin dayandığı fikir ve taleplerin ifade edilişi ve siyasal alana aktarılış biçimleri hukukî kısıtlamalara konu olabilir. Ayrıca söz konusu fikir ve taleplerin kendisi de teorik açıdan tasvip görmez.

Hz. Osman öldürülünce aynı gün Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebi Vakkas, Said b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Ammâr b. Yasir, Üsâme b. Zeyd, Sehl b. Huneyf, Ebu Eyyüb el-Ensari, Muhammed b. Mesleme, Zeyd b. Sabit, Huzeyme b. Sabit ve Medine'deki tüm diğer sahabeler Hz. Ali'ye biat ettiler.⁵⁰ Böylesine kaotik bir ortamda kendisine biat edilen Hz. Ali, Ümeyyeoğulları tarafından sürekli Hz. Osman'ın katillerini bulup cezalandırması hususunda sıkıştırılmış, hatta töhmet altında bırakılmıştır. Diğer bir anlatımla Hz. Ali'ye, kendisinin çok istememesine rağmen halife olarak biat edilmesi bir bakıma onu suçlayanları sevindirmiştir.

Hz. Ali iktidara gelince Ammâr b. Yasir, onun iktidarda kalması için olağanüstü çaba gösteriyor ve canla başla çalışıyordu. Bunun kanıtı Cemel ve Siffin savaşlarında gösterdiği büyük fedakârlıklardır.

5.1. Sıffin Savaşı'nda Ammâr b. Yasir

Ammâr b. Yasir, Sıffin'de vuruşmak için ileri atıldığında şöyle diyordu: “Karşımda bâtlâ düşmek üzere savaşıyan yüzler görüyorum. Allah’a yemin ederim ki onlar bize galip gelirlerse Yemen civarında bir bölge olan Sefeatu Hacer’e kadar biz hak üzere onlar batıl üzere varacaklardır.” Ammâr ileri atıldı, çarpıştı, sonra yerine döndü ve su içti. Beni Şeyban’dan bir kadın gelerek ona süt getirdi. Ammâr içmedi. Şöyle dedi: “Allahuekber! Allahuekber! Bugün Hak üzere olanlarla batıl üzere olanlar karşılaştı. Doğru söyleyen bana haber verdi ki bugün bana haber verilen gündür.” Sonra şöyle dedi: “Ey insanlar! Allah’a varışın kokusunu alıyor musunuz? Allah’a yemin ederim ki onlarla Kur’an’ın nüzulu için savaştığımız gibi tevili için de savaşıyoruz” dedi.⁵¹

Hz. Ali Sıffin günü ordusunu sağ ve sol kola ayırdı. Bunları da aralarında piyade ve süvari olarak ikiye ayırdı. Ammâr b.Yasir’i Kufe halkının piyade birliğinin başına komutan tayin etti.⁵² Savaşın üçüncü günü Ammâr b.Yasir hücumla geçti. Ona karşı Amr b. As da harekete geçti. İnsanlar çok şiddetli savaştılar. Ammâr şöyle dedi: “Ey Irak halkı! Allah ve Rasulüne karşı gelen ve ona karşı savaşıyan kimseleri görmek istiyor musunuz? Müslümanlara isyan ettiler, müşriklere yardım ettiler. Allah dinini aziz kılacak ve Rasulünü galip getirecektir. Rasulullah’a gelip Müslüman oldu. Rasulullah vefat edince vallahi Müslümanlara düşmanlığı arttı. Ona karşı kararlı olun ve ona karşı savaşın. O Allah’ın nurunu söndürmek istiyor, Allah’ın düşmanlarına yardım ediyor.⁵³ demek suretiyle Muaviye ve ordusunu eleştiriyordu.

Muaviye, hakeme başvurmaya istediğinde, Hz. Ali’nin de bunu kabul edeceği anlaşıncaya, Ammâr kalkıp şöyle dedi: Ey müminlerin emiri! Yemin olsun ki Muaviye bunu sana tuzak olarak çıkardı. Bunu kabul eden yok olur, reddeden hakim olur. Ne oluyorsun ey Hasan’ın babası? Bizi dinimizde şüpheye düşürdün, onlardan ve bizden ölen yüzbin kişiden sonra gerisin geri çevirdin. Bu kılıçtan önce olmalı değil miydi? Talha’da, Zübeyr’den, Aişe’den önce..⁵⁴ Yani Ammâr burada şunu demek istiyor: Artık anlaşma zamanı değil, savaşma zamanıdır. Anlaşma olacaksa/olabilecekse daha önce olmalıydı.

Ammâr, Sıffin günü, şöyle derken öldürüldü: “Biz sizinle onun inisi için savaştık. Bugün ise tevili için savaşıyoruz. O ve arkadaşları da, Muhammedi davetin Mekke döneminde, Kureys’in en şiddetli işkenceyi yaptığı, önlerinde, akideye, onun sunduğu eski çağlara ait ibret ve örneklerle, hesap ve kıyamet gününe dair nitelik ve sahnelerle bağlanmaktan başka bir seçeneğin olmadığı dönemde, daha önce belirttiğimiz gibi oluşan bir muhayyile ve bilinçten yola çıkıyordu. Her ne kadar Hz. Osman, tıpkı Ammâr gibi, Mekke dönemini yaşamışsa da, onun Hz. Peygamber döneminde para sağlayan devlet adamlarından ve Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer zamanında büyük danışmanlardan biri olarak konumu, onu başka çeşit bir yoruma itiyordu. Şu mantıkla hareket ettiklerini söy-

leyebiliriz: Ammâr, devrim mantığıyla, İslâm'ın putlara, Kureyş ileri gelenlerine ve savurganlara karşı devrimci mantığıyla düşünüyordu. Oysa Hz. Osman, Hz. Muaviye ve benzerleri, devlet mantığıyla düşünüyordu. Bu mantık, kaynağını ve doğrulayıcısını en azından kendi mantıklarında bizzat dinde, dinin naslarında, Hz. Peygamberin tutumlarında, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in tutumlarında bulunuyordu. Aşağıdaki veriler, Ammâr, Ebu Zerr ve arkadaşlarının yorumuna, İslâm tarihinde yeri ve önemi bulunan başka bir yoruma aykırı bir yorum türünün bir örneğini bize sunuyor. Öyleyse, her iki yorum da, İslâm'da siyasi aklın kurucu unsurlarından ikisini oluşturuyor.⁵⁵

Sıffin günü Ammâr sancağı taşıyordu. Sancak bacaklarının arasındaydı. Şehit edildi. Rivayete göre, Ammâr'ın öldüğü Amr b. As'a haber verildi. Bunun üzerine Amr b. As, Hz. Peygamber'den işittim ki onunla savaşılanlar ve onu ele geçirenler cehennemdedir. Amr b. As'a böyle denildiğinde o, seninle savaşıyordu. Ancak savaşılan ve ele geçirendir, dedi.⁵⁶ Ammâr Sıffin günü "Bana süt getirin" dedi. İçti ve sonra Hz. Peygamber dünyada iken en son süt içti ve sonra da vefat etti dedi. Ardından kendisi de bu dünyadan ayrıldı.⁵⁷ Vefat ettiği sırada bir süvari birliğinin komutanı olarak mücadele ediyordu. İbn Cevn es-Sekseki ve Ebu'l Adiye el-Amili adlı iki kişi tarafından öldürülmüştür.(37/657)⁵⁸ Hz. Ali ile birlikteydi. Doksan yaşını geçmişti. Doksan üç yaşındaydı veya doksan dört yaşındaydı diyenler de vardır.⁵⁹ Kabri Sıffin'dedir. Namazını Hz. Ali kıldırdı, yıkanmadı. Beyaz saçları boyalıydı. Ammâr b. Yasir'in ölümünden sonra savaş şiddetlendi. Onun ardından Said b. Kays el-Hemedani öne atıldı. Kays b. Sad b. Ubade ve Adiy b. Hatim de öne atıldı.⁶⁰ Rıdvan beyatına katılan ve Hz. Ali ile birlikte olan altmış üç sahabe Sıffin savaşında hayatını kaybetmiştir.⁶¹

5.2. Ammâr b. Yasir'in Öldürülmesinin Ardından Ortaya Çıkan Tartışmalar

Çarpışmalar esnasında özellikle Ammâr b. Yasir'in ölümü Muaviye ordusu içerisinde büyük korku, endişe ve panik meydana getirmiştir. Zira onlar, Ammâr'ı öldürmekle büyük günah işledikleri ve kendilerinin âsî topluluk olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Buna karşılık onun şehit edilmesi, Hz. Ali ordusunda ihtiyatla karşılanmış, Iraklılar kendilerinin hak yolda olduklarını düşünerek daha yürekten savaşımaya başlamışlardır.⁶²

Ammâr'ın öldürülmesi veya diğer bir ifade ile şehit edilmesi, meşru hali-fenin Hz. Ali olduğu gerçeğini zaten değiştirmemiştir. Zira o, ümmetin Muaviye ve Hz. Osman taraftarlarının dışında kalan kısmının ittifakıyla en azından karşı çıkmamasıyla halife olmuştu. Öte yandan bu gerçek haksız bir iddiada bulunan Muaviye'nin zaten haksız olduğunu Müslüman kamuoyunda bir defa daha göstermiştir. Ama Muaviye meşruiyetini kamuoyundan değil, Suriye halkından alıyordu.

Sıffin savaşında fiilen üstün olan Hz. Ali'nin ordusunun mızraklarının ucuna mushafalarını takan Muaviye ordusu tarafından önce durdurulması, ardından da tahkim olayıyla hükmen yenilgiye uğratılmasına karşın, Hz. Ali taraftarları da söz konusu hadisi gündeme getirerek siyaseten üstün gelmeye çalışmışlardır. Kaynakların verdiği bilgilere göre, Ammâr'ın öldürülmesinden sonra, O'nu, haddi aşan azgın bir topluluk öldürecek." hadisi, Muaviye saflarında büyük tartışmalara yol açmıştır. Esasen bu hadis Sıffin savaşı sırasında gündeme taşınmış olup, daha önceden konu edinmemiş veya pek bilinmeyen bir hadisti. İbn Sa'd'ın naklettiğine göre, Abdullah b. Haris şöyle demiştir: Muaviye ve Amr b. As arasında yürüyordum. Amr'ın oğlu Abdullah dedi ki:

-“Babacığım! Allah Rasulü'nün Ammâr'a, “Vah Ammâr vah! Seni azgın bir topluluk öldürecek” dediğini duydum.”⁶³

-Bunun üzerine Amr, Muaviye'ye, “Bu çocuğun dediğini duydun mu? dedi. Muaviye şöyle karşılık verdi:

-O'nu biz mi öldürdük"! O'nu buraya getirenler öldürdüler.”⁶⁴

Dr. Mahmut Demir bu konuda şunları ifade etmektedir: Sıffin Savaşı bağlamında zikredilen bu ilginç diyalog, rivayet teknikleri yönünden tartışmaya açıktır. Ancak senet itibarıyla sıhhat derecesi ne olursa olsun bu tarihi rivayetin tutarlılığı aşağıdaki iki önemli hususun vuzuha kavuşmasına bağlıdır:

1. Ammâr ile ilgili rivayetin, ancak Ammâr öldürüldükten sonra hatırlandığı anlaşılmaktadır. Aralarında Amr b. As, onun oğlu Abdullah, Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah gibi sahabelerin de bulunduğu Muaviye taraftarları, neden savaş başlamadan önce Ammâr ile özdeşleşmiş olan bu hadisi hatırlayamamışlardır. En azından hadisin ravileri arasında gösterilen ve babasının zoruyla Muaviye'nin yanında yer almak durumunda kaldığı söylenen Abdullah b. Amr'ın, savaştan önce bunu hatırlatması gerekmez miydi?

2. Anlaşılan o ki, Hz. Ali taraftarları da, haklı olduklarının açık bir delili mahiyetinde olan bu rivayetten habersizdirler. Onlar ne savaş öncesinde, ne de savaş sırasındaki sulh girişimlerinde, ellerindeki bu önemli kozu kullanmamışlardır. En azından Ammâr ile özel bir bağı olduğu anlaşılan Hz. Ali, bu bağlamda zikredilmiş böyle bir rivayeti, Muaviye'ye hatırlatmalı değil miydi?

Elimizdeki kaynaklar yukarıda saydığımız hususlardan her hangi birinin gerçekleştiğine dair en ufak bir ipucu bile içermemektedir. Bu hususlar açıklanamayacağına göre, tarih kaynaklarının kaydettikleri yukarıdaki rivayetle ilgili, iki muhtemel kabul ön plana çıkmaktadır. Birincisi; Ammâr b. Yasir öldürüldükten sonra bu hadisi tartışma konusu haline getiren ve bir kısmı da sahabe olan şahıslardan bazıları, hadisi yeterince anlayamamışlardır. Zamanla bir çok sahabe duymuş olabileceği, “O'nu haddi aşan bir topluluk öldürecek” hadisi, Ammâr'ı öldüren taraflarca, “Bu topluluk biz miyiz acaba?” korkusuna sebep olmuştur. İkinci ihtimal ise, Ammâr'ın öldürülmesinin akabinde, “O'nun haddi

aşan bir topluluk tarafından öldürüleceği hadisinin yol açtığı tartışmaları içeren rivayetler, tarihçiler tarafından ideolojik kaygıların etkisiyle uydurulmuştur.⁶⁵

Kanaatimize göre ikinci ihtimal daha kuvvetli gözükmektedir. Hz. Ali ile Muaviye arasındaki muhalefette Hz. Ali'nin haklı olduğu, Sünnî âlimlerin de muvafakat ettiği bir husustur.⁶⁶ Ammâr rivayeti, aslında bu haklılığın temel gerekçesi değildir. Rivayet, genel geçer olan kanaatle uyum gösterince, tarihçiler, Amr b. As ile Muaviye arasında geçen konuşma gibi daha bir çok aslı olmayan haberi tetkik etme gereği duymadan kitaplarına doldurmuşlardır. Bu tarihçilerin istisnaları yok değildir. Örneğin, özellikle tarihi rivayetler ve hadisler konusunda daha seçici davranan Mes'udî, Siffin savaşı bağlamında bir çok tarihçinin zikretmeden geçemediği "Ammâr'ı azgın bir topluluk öldürecek" şeklindeki hadise ve ona ilişkin tartışmalara yer vermemiştir. Şunu tekrar vurgulayalım ki, biz, Mekke'de azgın ve zalim Kureyş müşrikleri için söylendiğini düşündüğümüz "....Ammâr'ı azgın bir topluluk öldürecek"⁶⁷ hadisini nebevî bir ihbar olarak değerlendirmedüğimizden, Siffin Savaşı esnasında Ammâr'ın öldürülmesiyle birlikte veya daha sonraki bir dönemde uydurulmuş olma ihtimalini çok zayıf görüyoruz.

Mahmut Demir, bu rivayetin tarih içerisinde yanlış algılanmasından kaynaklanan nedenlerle bir takım olumsuzluklara yol açtığını belirtmekte ve şunları eklemektedir:

1. Söz konusu rivayet, Şia tarafından istismar edilmiştir. Özellikle Siffin ve akabindeki toplumsal kargaşalardan sonra, Müslümanlar arasındaki siyasi kavgaların kurumsal bir mahiyet arz etmesiyle beraber, Ammâr olayının, aktif bir şekilde siyasi propaganda malzemesi olarak kullanıldığını görmekteyiz.

2. Şarihler tarafından, bir kısmı "beşer üstü peygamber" tasavvurlarından beslenen yanlış yorumlar yapılmıştır. Bazı yorumların da, sonradan anlam kaymasına uğramış bir takım kavramlardan hareketle yapılmış olduğunu görmekteyiz. Örneğin ele aldığımız rivayette yer alan "bağy" kelimesi, anahtar kavram niteliğindedir. Bu kavram, "zulüm, haddi aşma, azgınlık, hakikatten sapma" gibi anlamları ifade etmektedir. Ancak bu kavram tarih içerisinde önemli bir anlam evrimine uğramış ve meşru imama karşı çıkmak" şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Bunun sonucu olarak rivayette yer alan "el-fitnetü'l bağiyeh" ibaresi, adil imama itaat etmekten imtina eden topluluk" biçiminde algılanmıştır. Böylece Hz. Ali'nin haklı, Muaviye'nin ise haksız olduğu, nakli bir delille ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu hususta Nevevi şu yorumu yapmaktadır: Bu hadis, Hz. Ali'nin haklı olduğuna, diğerlerinin ise bâği olduğuna hüccettir.⁶⁸ Öyleyse Ammâr b. Yasir İslâm tarihinde ideolojik tarihçiliğin doğuşunda kullanılan ve dönemin siyasi mücadelesinde iki taraf arasında haklılık noktasında kimin haklı olduğunu tesbit etmede önemli ölçütlerden birisi olmuştur. Abbasiler döneminde ideolo-

jik hadisçilik yaygınlaşmıştır.⁶⁹ Oysa ki hadis sahihtir. Yani Ammâr, herhangi bir ideolojik yaklaşımın merkezinde yer almakla birlikte Emevi ailesini kötülemek üzere kurgulanmış bir planın parçası değildir.

Şüphesiz burada kimin sahabe olduğu, sahabenin haksızlık yapıp yapmayacağı, Rasulullah'ın nezdinde sahabelerin farklı konumlarının olup olmadığı gibi önemli hususlar akla gelmektedir. Tümüyle bu tartışmaların içine girmek araştırmamızın hacmini aşacağından sadece bazı önemli noktalara temas etmekle yetineceğiz.

“Ammâr'ı haddi aşan bir grup öldürecektir” hadisini bir grup âlim sıhhat bakımından illetli bulmuşlardır. Fakat hadis Müslim tarafından rivayet edildiği gibi diğer bazı hadis kaynaklarında da yer alır. Günah olan bir işi işleyen azgın, zalim, büyük günah işleyen veya hadde tecavüz edenler ikiye ayrılmaktadırlar: Yaptıklarını tevîl gereği yapanlar ve hiç tevile dayanmayanlar. Tevîl edenler, müctehidler ve âlimlerdir. Onlardan bazıları bir amelin helal olduğuna dair icthatta bulunmaktadırlar.

Bu hadisi Muaviye ve arkadaşlarına işaret eden bir delil değildir. Çünkü bu hadis, Ammâr'a hücum edip onu öldüren bir grup askerin kastedilmiş olması muhtemeldir. Ammâr'ın öldürülmesinden memnun olan kişi azgın(bağî) hükmündedir. Askerler arasında Abdullah b. Amr b. As ve benzerleri gibi Ammâr'ın katline razı olmayanlar da vardı. Ammâr'ın öldürülmesini hoş karşılamayanlar çoğunluktaydılar. Hatta Muaviye de, Ammâr'ın öldürülmesini hoş karşılamamıştır. Muaviye Abdullah b. Amr el-As'dan Hz. Peygamberin “Seni azgın bir topluluk öldürecektir” dediğini işitince Ammâr'ı biz mi öldürdük? Ammâr kiminle geldiye onu onlar öldürmüştür.” Muaviye'nin bu sözleri Hz. Ali'ye ulaşınca “O halde Hamza'yı da biz öldürdük” diye karşılık verdi. Şüphesiz Hz. Ali bu sözlerinde haklıdır. Aralarında menfaat savaşı olmayan münazaracı alimlerin sözleri düşünüldüğünde, yukarıdaki hadis ile ilgili olarak Muaviye'nin yapmış olduğu yorumdan daha zayıf yorumlar bulunacaktır. Böyle bir yorum yapan da Ammâr'ı Muaviye'nin öldürmediğini görecektir.⁷⁰

Söz konusu hadisin ne zaman ve hangi bağlamda varid olduğu üzerinde durulması gerekmektedir. Buna göre; 1-Medine'de; Mescid-i Nebi'nin inşası esnasında, 2-Medine'de; hendek savaşı öncesinde hendeğin kazıldığı esnada. 3-Mekke'de; İslâm'ın ilk yıllarında Ammâr'ın işkenceye maruz kaldığı bir esnada, ilgili kaynaklarımızda genel kabule mazhar olan görüş, hadisin irad buyurulduğu hadisenin, Medine'de Mescid-i Nebi'nin inşası esnasında vuku bulduğu yönündedir.⁷¹

Sonuç itibarıyla söz konusu hadis, hadisçiler tarafından zayıf bulunsa bile vakia, meşru bir halife karşı isyan etmiş, onu tanımamış olan bir valinin İslam siyaset literatürü açısından bakıldığında bağî olduğu açıktır.⁷²

Sonuç ve Değerlendirme

İslam tarihinin ilk dönemindeki olayları değerlendirirken siyasî ihtilafların anlaşmazlık konusu olması konuyu anlamamıza yardım etmek yerine konuyu kilitlemekte, anlaşılmaz hale getirmektedir. Böylece bu konularda polemik konusu yapılmaktadır. Bu makale, ilk dönem siyasî gelişmeler çerçevesinde oluşan gelişmelerin de Ammâr b. Yasir'in rolünün anlaşılmasına bir nebze de olsa katkı verdiğine inanıyoruz.

Şüphesiz kaynaklarımızda yer alan bilgiler bizler için konuyu açıklığa kavuşturmak noktasında büyük öneme haizdir. Ancak tarih kitaplarının olayları aktarmakla beraber, tarihçinin şahsiyetiyle orantılı olarak kişisel yorumları da bünyesinde barındırmış olabileceğini gözden uzak tutmamak gerekir. Hele ele alınan dönem Müslümanlar için örnek teşkil edecek bir konumda ise durum daha da ciddidir. Bilindiği üzere tarih aksiyoner kişilikleri daha fazla konu edinir. Bu bağlamda İslâm tarihinin temel eserleri de kahramanlara en az olaylar kadar yer ayırmıştır.

Bu makalede Ammâr b. Yasir'in biyografisini ortaya koymaktan ziyade, İslâm tarihinin çok önemli olayları sadedinde onun tavır ve davranışlarını irdelemeye ve esasen Raşit halifeler döneminin anlaşılmasına kısmen de olsa katkı sağlanması amaçlanmıştır.

İlk dönem İslâm tarihinde mazlum sahabelerden olan Ammâr b. Yasir tüm ömrünü İslâm için harcadı. İlk Müslümanlardan olan Ammâr ve ailesi çok şiddetli işkencelere tabi tutuldular. Sıffin savaşından sonra efsanevi bir şahsiyete dönüştürülen Ammâr'ın Şia tarafından farklı değerlendirildiği anlaşıyor.

Ammâr, Hz. Peygamber'den sonraki siyasî mücadelelerde başından itibaren Hz. Ali taraftarı oldu. Hz. Ebubekir'in halife seçilmesinden sonra kendisi Hz. Ali ile birlikte bir süre halifeye biat etmedi. Ama ehl-i beyt herhangi mücadeleye de girişmedi. Kaynaklarımız onu "Şiatu'l Ula" olarak bilinen sahabeler arasında zikretse de onun bu taraftarlığı Müslümanlar arasında bir ayrışmaya yol açmadı. Bu bağlamda Ammâr b. Yasir Hz. Ebubekir'in, Hz. Ömer'in ve Hz. Osman'ın halifeliklerinde fetihlere katılarak, kendisine verilen görevleri yerine getirdi. Hz. Ömer döneminde halifenin yanında saygın bir konumu olan Ammâr, Kufe valiliğine atandı, ancak Kufe'lilerin şikâyeti üzerine görevden alındı.

Hz. Osman dönemi, Ümeyyeoğullarının iktidarı ele geçirme mücadelesine dönüşerek, halife kurban verildi. Bu ortamda Ümeyyeoğullarından olmayan bir kişi yani Ammâr b. Yasir Mısır'daki durumu araştırmak üzere gönderildi. Bu dikkat çekici bir durumdu. Zira Ammâr b. Yasir'in halifenin nezdindeki konumu oldukça yüksekti. Halifeye yapılan Ammâr konusundaki ithamların gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Ammâr b. Yasir'i dinin siyasete alet edilmesi sadedinde de ele almak mümkündür. Onun hakkında varid olan hadisler Emevileri itham etmek üzere

kullanılmış, ilerleyen yıllarda da Ammâr adeta bir efsaneye dönüştürülmek istenmişti.

Muaviye, Hz. Osman'ın kanını dökenlerin bulunmasını isterken, Hz. Ali taraftarları Ammâr b. Yasir'in Sıffin'de öldürülmesiyle dinî bir zafer kazandıklarını, siyaseten de meşruiyetlerinin perçinlendiğini öne sürmektedir. Hz. Ali'nin Sıffin savaşında siyaseten mağlup sayılması, esasen hilafetin saltanata dönüşmesinin de yolunu açmıştır.

İslâm tarihinin bu sancılı süreci şüphesiz ki kabilecilik yaşamından yeni uzaklaşan toplumun bilinç altındaki eski alışkanlık ve yönetim anlayışlarının ortaya çıkmasına neden oldu. Böylece, bir inkılap gerçekleştiren İslâm'ın ilkeleri bu süreçte yavaş yavaş ötelenmeye başladı. Bu gelişme derin bir kırılmaya neden olarak, İslâm dünyasında günümüze kadar süregelen mezhep, fırka anlayışlarının temelini oluşturduğu söylenebilir.

Siyasî bir mücadelede taraf olmak yadırganacak bir şey değildir. Üstelik bu mücadeleyi Müslüman toplumun birliğine zarar vermeden sürdürmek de elbette bir erdemdir. Fakat sonraki nesillerin söz konusu olaylara farklı ve abartılı anlamlar yüklemeleri, yukarıda değindiğimiz üzere Müslüman toplumdaki ayrılıkları kronikleştirdi. Tarih kaynaklarının yazıldığı dönemler dikkate alarak her gelen yönetimin bir devr-i sâbık oluşturma çabasının sonucu olarak sahabeleri kuvvetli taraftarlık veya aşırı muhalefet figürü yapmanın doğal bir sonucu olarak bizler İslâm tarihindeki ilk siyasî mücadeleleri anlamakta zorluk çekiyoruz. Yapmamız gereken, farklı okumalarla, makul yorumlar geliştirip, geleceğimizin şekillenmesinde tarihimizin de rehberliğinden yararlanabilmektir.

Notlar

(*) Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
e-posta: mehmetnadir72@gmail.com

1. Esasen ilk siyasî gelişmelerde taraf olan Emevi ve Haşimî ailelerine baktığımızda, iki tarafından İslâm öncesi dönemden itibaren birbirleri ile rekabet halinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Emevilerin ehl-i beyt'e yani Haşimoğullarına karşı söz konusu ezeli rekabet çerçevesinde hareket etmesi dikkatlerden uzak tutulmaması gereken bir konudur. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbrahim Sarıçam, *"Emevi-Haşimi İlişkileri (İslâm Öncesinden Abbasilere Kadar)"*, Ankara, 2008.
2. Bu konuda araştırmacı Cengiz Kallek şöyle demektedir: Sahabelerden bazıları Bizans ve Sâsânî imparatorluklarına ait toprakların fethi ile birlikte oluşan yeni iktisadî imkânları değerlendirerek çalışmış, kazanmış ve hatta servet yapmıştır. Ayrıca şunun vurgulanmasında da büyük yarar vardır: Sahabe, servetlerini diğer insanları sömürerek yapmadıkları gibi toplum üzerinde sulta kurmak için de kullanmamışlardır; aksine, gerektiğinde tüm varlıklarını hayır işlerine harcayarak kamu huzurunun sağlanmasına büyük katkıda bulunmuşlardır.(Cengiz Kallek, *Asr-ı Saadet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İstanbul,1997)
3. Hz. Ömer, Hz. Ebûbekir tarafından Irak'ta başlatılmış olan İslâm fetihlerinin tamamlanabilmesi için Kûfe garnizonunu kurmuş ve buraya binlerce asker ile bu askerlerin ailelerini yerleştirmişti. Şehir ilk kurulduğunda yerleşenlerin sahip oldukları bedevî kültüre tama-

men uygun halde idi. Bilindiği gibi bedevî Araplar, belli bir yere bağlı olmayıp, konar-göçer bir hayat yaşarlardı. Garnizon ilk kurulduğunda da bu gelenek hakimdi. Savaş esnasında askerler, aileleri ile beraber savaşa çıkar, savaşın bitiminde, çocukları ile birlikte garnizona geri dönüp, küçük kulübeler inşa ederek, buralarda yaşamlarını sürdürürlerdi. Bu durum Hz. Ömer'in adı geçen garnizonda binaların yapılmasına müsaade etmesine kadar sürdü. Hz. Ömer'in izni ile birlikte savaşa giden unsurların, en azından aile fertleri, yerleşik hayata geçmiş oldular. Bkz. M. Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe*, Ankara 2001, s. 85.

- 4 İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübra*, Beyrut-Lübnan, h.1410/m.1990, III, 187.
- 5 İbnü'l Cevzi, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi Tarihi'l Müluki ve'l Ümem*, Beyrut, 1992, V,146.
- 6 İbnü'l Esir, Muhammed b. Muhammed Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybani, *el-Kâmil fi't Tarih*, Beyrut, h.1385/m.1965, I,589.
- 7 Yakubî, Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lami'n Nübelâ*, Beyrut, 1985, II,124.
- 8 Seydişehrî, *Tarih-i Dini İslâm*, İstanbul,1983, s. 879.
- 9 İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsabe fi Temyizi's Sahabe*, Kahire, tsz. s. 513; İbn Abdilberr, Abdullah b. Muhammed, *el-İstiaab fi Ma'rifeti'l Ashab*, thk. Ali Muhammed el-Becavi, Kahire, tsz. II, 1136.
- 10 Taberî, İbn Cerir, *Tarihu'l Ümem ve'le Müluk*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, Kahire, tsz. IV, 163; Belâzurî, Ebu'l Abbas Ahmed b. Yahya, *Fütuhu'l Buldan*, çev. Mustafa Fayda, 1987, s. 400.
- 11 Andre Miquel, *İslâm Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, çev. Ahmet Fidan-Hasan Menteş, Yay. haz. Ahmet Fidan, Ankara, 1991, s. 83.
- 12 Mes'udî, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murucu'z Zeheb ve Meadinu'l Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, Lübnan, h.1417/m.1997, II, 341.
- 13 Adem Apak, *Hiz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İstanbul, 2003,s. 94, 95.
- 14 Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Ankara, 2012, s. 23.
- 15 İbnu'l Esir, *a.g.e*, III,37; Kasımî, Zafir, *Nizamu'l Hükm fi'ş Şer'iyye ve't Tarihi'l İslâmiyye*, Beyrut, 1990, s. 220; Mes'udî, *a.g.e*, II, 341.
- 16 İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-İmame ve's Siyase*, thk. Taha Muhammed Zeyni, Kahire,1967, I,31; İbn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Ebi Hatim, *es-Siretu'n Nebeviyye ve Ahbaru'l Hulefa*, tsh., Hafız Seyyid Aziz Bey,Beyrut, 1987,s. 500.
- 17 Muhammed Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasî İtikadî ve Fikhî Mezhepler*, çev. H. Karakaya-K. Aytekin, İstanbul, 1983, s. 15; bkz. İbrahim Sarıçam, *a.g.e.*, Ankara, 2008.
- 18 Adem Apak, "Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", *Marife*, Yıl:5, Sayı: 1, Konya, 2005, s. 127.
- 19 İbn Abdirabbih, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed, *Kitabu'l Ikdu'l Ferid*, thk. Müfid Muhammed Gamiha ve ark. Beyrut, 1987, I, 39; İsmail Yiğit, "Osman" *DİA*, XXXIII,438-443.
- 20 Ya'kubî, *Tarih*, II, 173.
- 21 Belazurî, *Ensab*, V, 48.
- 22 Belazurî, *Ensab*, V, 49; İbn Kuteybe, *el-İmame ve's Siyase*, I, 33; Bu konuda Ethem Ruhi Fiğlalı, "Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler, *AÜİFD*, XX, Ankara, 1975, s. 12'de Hz. Osman'ın icraatı ve bunların tahlili uzunca bir liste halinde kaynaklardan toplanarak Muhibbüddin et- Taberî ünvanı ile meşhur Ebu Cafer Ahmed(694/1294-5) tarafından verilmiştir, şeklinde açıklamada bulunmaktadır.

- 23 İbn Kuteybe, *el-İmame ve's Siyase*, I, 35-36. Ümmü Seleme Hz. Peygamberin eşi olup Mahzum oğullarındandı. Ammâr da bu kabilenin müttefikiydi.
- 24 İbnu'l Arabî, *el-Avasım*, s. 79.
- 25 Halil İbrahim Hançabab, *Halifelîği Döneminde Hz. Osman ile Hz. Ali Dışındaki Şûra Üyeleri Arasındaki İlişkiler (Basılmamış YL tezi)*, İstanbul, 2009, s. 73.
- 26 Sabri Hizmetli, *Tarihî Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi*, *AÜİFD*, XXVII, 149-176.
- 27 Mevlana Şibli, *a.g.e*, V, 307-309; M. Sadık Arcun, *el-Halifetü'l Müftera aleyh Osman b. Affan*, Dimaşk, 1978, s. 141-143.
- 28 Yakubi, *a.g.e*, II, 173.
- 29 Adem Apak, "Hz. Osman'ın Halifelîği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Usul*, 4, (2005/2), s. 157-170.
- 30 Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi VII-XI y. y.*, çev. İ. Kayaoğlu, Ankara, 1981, s. 97.
- 31 Julien Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1962, s. 19.
- 32 İbnu'l Esir, *el-Kâmil fi't Tarih*, III, 154, 182.
- 33 Bu konuda Sıddık Korkmaz kaynaklara dayanarak şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: Ammâr b. Yasir'in Mısır'a müfettiş olarak gönderildiği Taberî'nin Seyf b. Ömer'in rivayetine dayandırılrsa da onun halifeye olan muhalefeti göz önünde bulundurulursa Mısır'a hangi amaçla gittiği tartışmaya açıktır. (Sıddık Korkmaz, *a.g.e*, s. 38.)
- 34 Taberî, *a. g. e*, IV, 341; İbnu'l Esir, *el-Kamil*, III, 78.
- 35 Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tarihu'l İslâm ve Vefeyâtü'l Meşâhir ve'l A'lâm*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî, Beyrut, 1987, II, 434.
- 36 Adem Apak, *a.g.e*, s. 161, 162.
- 37 Belazurî, Ahmed b. Yahya b. Cerir, *Ensâbu'l Eşraf*, yay. S.D.F. Goitein, Jerusalem, 1936, V, 68.
- 38 Mervan b. Hakem: Tam ismi Mervan b. Hakem b. Ebi'l As b. Ümeyye b. Abdışems b. Abdimenaf'tır. Babası Hakem b. Ebi'l Âs, annesi Âmine bnt. Alkame b. Safvan b. Ümeyye'dir. Babası Ümeyyeoğullarından annesi ise Kinane kabilesindendir. Mervan'ın nisbesi el-Kuraşî ve el-Ümevî, künyeleri ise Ebu'l Kasım, Ebu'l Hakem ve Ebu Abdülmelik'tir. Mervan'ın doğum tarihi hakkında farklı rivayetler mevcuttur. 2/624, 3/625 veya 4/626'da doğduğuna ait bilgiler de vardır. Genelde kabul edilen görüşe göre Mervan h.2. yılda doğmuştur. Bir çok kaynakta, Mervan'ın öldüğünde yaşının 63 veya 64 ve ölüm yılının 65/685 olduğu bildirilmiştir. Buna göre Mervan'ın hicretten önce doğduğuna dair verilen bilgi ma'kul değildir. Mervan b. Hakem'in doğum tarihiyle ilgili farklı rivayetler, kanaatimizce onun sahabe sayılıp sayılmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bir kısım alimler Mervan'ı sahabe olarak kabul etmezken, İbn Kesir'in ifadesine göre büyük bir grup onu Rasulullah(as), hayatta iken doğduğu için sahabe saymıştır. Bu konuda İbn Hacer, İbn Ebi Davud'un şu sözünü nakletmektedir: Mervan, Uhud yılı doğdu. Mekke fethi günü ve Veda hacı esnasında mümeyiz birisiydi. Ancak Rasulullah(as)dan bir şeyler dinleyip dinlemediğini bilmiyorum. İbn Sa'd ve Zehebî ise Mervan b. Hakem'i ilk tabiîn tabakasında saymışlardır. Mervan, babası Hakem b. Ebi'l Âs ile birlikte Mekke fethi günü(8/630) Müslüman olmuştur. O sıralarda Mervan beş veya altı yaşlarında bir çocuktur. Mervan Müslüman olarak büyümüş ve yetirmiştir. (İsmail Hakkı Atçeken, "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan b. Hakem'in Rolü" *SÜİFD*, Konya, 1999, Sayı:9, s.316-317)
- 39 İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 33.
- 40 Ahmet Çelebi, *Örnek Halifeler Dönemi*, çev. Hasan Fehmi Ulus, İstanbul, 1997, s. 60.
- 41 İbnu'l Esir, *el- Kâmil fi't Tarih*, III, 154, 182.

- 42 Fatih Topaloğlu, Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasî Olaylarına Yönelik Tutumu (Basılmamış YL tezi), İzmir, 2001, s. 69. Burada ortaya konan gerekçe halifenin adalet vasfını kaybettiği şeklindedir. Bu anlamda İslam tarihinde adalet vasfını yitirdiği gerekçesiyle istifası istenen ilk halife Hz. Osman'dır. Buna karşılık olarak Hz. Osman, Allah'ın giydirdiği bir elbiseyi çıkarmam. Öldürülmem daha iyidir şeklinde cevap verince kendisini öldürmüşlerdir. Kendisine bu meseleler sorulduğunda etrafındakileri ikna edecek cevaplar vermiş olmasına rağmen fitne sona ermemiş ve İslam tarihinde adalet vasfını kaybettiği için istifası istenen, buna yanaşmadığı için de öldürülen ilk halife olarak tarihe geçmiştir. (Osman Kaşıkçı, "İslâm-Osmanlı Hukukunda Devlet Başkanının Görevinin Sona Ermesi", *Ercincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.V, Sayı: 1-4, s. 112)
- 43 Belazurî, *Ensabu'l Eşraf*, V,99.
- 44 Taberî, İbn Cerir, *Tarihu'l Ümem ve'l Müluk*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, Kahire, tsz. IV.
- 45 Savâfî: Sâfiye kelimesinin çoğulu olan Savâfî, terim olarak ganimetten beytülmale ayrılan ve tasarruf hakkı devlet başkanına ait olan sahipsiz topraklar anlamındadır. (Mustafa Demirci, "Savâfî" *DİA*, İstanbul, 2009, s.184,185.
- 46 Belazurî, *Fütuhu'l Buldan*, s. 391; İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer, *Tarihu'l Medineti'l Münevvere*, thk. Ali Muhammed Dendul Yasin, Beyrut, 1996, II, 133-134; Yakut el-Hamevi, Şehabuddin Ebu Abdillâh, *Mu'cemu'l Buldan*, Beyrut, b.t.y., III, 270.
- 47 İsmail Hakkı Atçeken, Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan b. Hakem'in Rolü, *SÜİFD*, Sayı: 9, Konya,1999, s. 321.
- 48 İbn Sa'd, *a. g. e*, III, 22.
- 49 Hz. Osman'ın karısı Nâile b. Ferâfisa'nın Hz. Osman'ın kanlı gömleğini Muaviye'ye göndermesi onun için büyük bir propaganda vesilesi olur. Naile, Muaviye'ye yazdığı mektupta, Mısır'lıların halifeyi öldürmek için Hz. Ali, İbn Ebi Bekr ve Ammâr b. Yasir'den emir aldıklarını anlatır. Bunun üzerine Şam'lılar, Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ın katili olarak bilirler. Muaviye bu gömleği Şam'da cami minberine asarak Hz. Ali aleyhine propaganda vesilesi yapar. (Belazurî, *Ensab*, V, 99; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't Tarih*, III, 93,94, ayrıntı için bkz. Sıddık Korkmaz, *a.g.e*, s.54.)
- 50 İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l Kübra*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut, Lübnan, h. 1410/ m. 1990, III, 22, 23.
- 51 Mes'udî, *a.g.e*, II, 378; Taberî, *a.g.e*, V, 38.
- 52 Taberî, *a. g. e*, V,11.
- 53 Taberî, *a. g. e*, V,12.
- 54 İbn Kuteybe, *a. g. e*, I, 127.
- 55 Muhammed Abid el-Cabiri, *a. g. e*, s. 446.
- 56 İbn Sa'd, *a. g. e*, III,197.
- 57 Taberî, *a. g. e*, V,39; Zehebi, *a. g. e*, I,425; Şezeratu'z Zeheb, Beyrut, b.t.y., I,46; Yakubi, *a. g. e*, II,188.
- 58 Mes'udî, *Murucu'z Zeheb*, II, 379; İbn Kesir, *Ebu'l Fida, el-Bidaye ve'n Nihaye*, Beyrut, 1974, I-XIV, s. 154.
- 59 İbnü'l Esir, *a. g. e*, II, 23, 67; Mes'udî, *a.g. e*, II, 379.
- 60 Mes'udî, *a. g. e*, II, 379.
- 61 Halife b. Hayyat, *Tarih*, thk. Ekrem Ziya el-Ömeri, Riyad,1985, s. 196.
- 62 Adem Apak, "Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasî Hâdiselerdeki Rolü", *Marife*, Yıl:5, Sayı:1, Konya, 2005, s. 121, 143.

- 63 Tirmizî, Ebû İsâ, Muhammed b. İsâ (279/892), *es-Sünen*, I-V, nşr. Dâru Sahnûn, İstanbul 1992/1413.
Müslim, Ebu'l-Huseyn, Müslim b. Haccâc (261/875), *el-Câmiu's-sahîh*, I-III, 2. bs., nşr. Dâru Sahnûn, İstanbul 1992/1413; Ahmed b. Hanbel (241/855), *el-Müsned*, I-VI, 2. bs., nşr. Dâru Sahnûn, İstanbul, 1992/1413.
- 64 İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 253; Mizzi, *Tehzibu'l Kemal*, XVII, 114, İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 177.
- 65 Mahmut Demir, Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: "O'nu azgın bir topluluk öldürecek..." rivayeti üzerine bir inceleme- *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, Ankara, 2007, Sayı:3, s.154,155.
- 66 İbnu'l Arabi, Ebu Bekr, *el-Avasım mine'l Kavasım*, (thk. Muhibbuddin el-Hatib), Daru'l Cil, Beyrut, 1987, s. 168.
- 67 Bu hadisin varid olduğu zaman ilerleyen sayfalarda açıklanmaktadır.
- 68 Mahmut Demir, *a.g. m.*, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, Sayı:3, s.155-158.
- 69 Bkz. Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, Ankara, 1999, s. 53-54.
- 70 Mahmut Demir, *a.g.m*, s.154-162.
- 71 Mahmut Demir, *a. g. m*, s. 146-147.
- 72 Mahmut Demir, *a. g. m*, s. 158.

Kaynaklar

- Ahmed b. Hanbel (241/855), *el-Müsned*, I-VI, 2. bs., nşr. Dâru Sahnûn/ Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413.
- Arcun, M. Sadık, *el-Halifetü'l Müftera aleyh Osman b. Affan*, Dimaşk, 1978.
- Apak, Adem, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İstanbul, 2003.
- Apak, Adem,, "Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", *Marife*, Yıl:5, Sayı: 1, Konya, 2005.
- Apak, Adem, "Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasi Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Usul*, 4, (2005/2).
- Atçeken, İsmail Hakkı, "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan b. Hakem'in Rolü", *SÜİFD*, Sayı: 9, Konya,1999.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cerir, *Ensâbu'l Eşraf*, yay. S.D.F. Goitein, Jerusalem,1936,V.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cerir, *Fütuhu'l Buldan*, çev. Mustafa Fayda, 1987.
- Çelebi, Ahmet, *Örnek Halifeler Dönemi*, çev. Hasan Fehmi Ulus, İstanbul, 1997.
- Demir, Mahmut, "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: "O'nu azgın bir topluluk öldürecek..." rivayeti üzerine bir inceleme", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, Ankara, 2007, Sayı: 3.
- Fiğlalı, Ethem Ruhî, "Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", *AÜİFD*, XX, Ankara, 1975.
- Halife b. Hayyat, *Tarih*, thk. Ekrem Ziya el-Ömeri, Riyad,1985.
- Hançabay, Halil İbrahim, Halifeliği Döneminde Hz. Osman ile Hz. Ali Dışındaki Şûra Üyeleri Arasındaki İlişkiler (Basılmamış YL tezi), İstanbul, 2009.
- Hizmetli, Sabri, "Tarihî Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", *AÜİFD*, XXVII.
- İbn Abdilberr, Abdullah b. Muhammed, *el-İstiağ fi Ma'rifeti'l Ashab*, thk. Ali Muhammed el-Becavi, Kahire, tsz. II.

- İbn Abdirabbih, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed, *Kitabu'l Ikdu'l Ferid*, thk. Müfid Muhammed Gamiha ve ark. Beyrut, 1987, I.
- İbnu'l Arabî, Ebu Bekr, *el-Avasım mine'l Kavasım*, (thk. Muhibbuddin el-Hatib), Daru'l Cil, Beyrut, 1987.
- İbnü'l Cevzi, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi Tarihi'l Müluki ve'l Ümem*, Beyrut, 1992, V.
- İbnü'l Esir, Muhammed b. Muhammed Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybani, *el-Kâmil fi't Tarih*, Beyrut, h.1385/m.1965, I.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsabe fi Temyizi's Sahabe*, Kahire, tsz.
- İbn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Ebi Hatim, *es-Siretu'n Nebeviyye ve Ahbaru'l Hulefa*, tsh., Hafız Seyyid Aziz Bey, Beyrut, 1987.
- Kallek, Cengiz, *Asr-ı Saadet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İstanbul, 1997.
- Kasımî, Zafir, *Nizamu'l Hükm fi'ş Şer'iyye ve't Tarihi'l İslâmiyye*, Beyrut, 1990.
- Kaşıkcı, Osman, "İslâm-Osmanlı Hukukunda Devlet Başkanının Görevinin Sona Ermesi", *Ercincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. V, Sayı: 1-4.
- Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Ankara, 2012.
- İbn Kesir, Ebu'l Fida, *el-Bidaye ve'n Nihaye*, Beyrut, 1974, I-XIV.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-İmame ve's Siyase*, thk. Taha Muhammed Zeyni, Kahire, 1967, I.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübra*, Beyrut-Lübnan, h.1410/m.1990, III.
- Seydişehrî, *Tarih-i Dini İslâm*, İstanbul, 1983, s. 879.
- İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer, *Tarihu'l Medineti'l Münnevve*, thk. Ali Muhammed Dendul Yasin, Beyrut, 1996, II.
- Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Haşimî İlişkileri-İslâm Öncesinden Abbasilere Kadar*, Ankara, 2008.
- Söylemez, M. Mahfuz, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe*, Ankara 2001.
- Mantran, Robert, *İslâm'ın Yayılış Tarihi VII-XI y.y*, çev. İ. Kayaoğlu, Ankara, 1981.
- Miquel, Andre, *İslâm Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, çev. Ahmet Fidan-Hasan Menteş, Yay. haz. Ahmet Fidan, Ankara, 1991.
- Muhammed Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasî, İtikadî ve Fikhî Mezhepler*, çev. H. Karakaya-K. Aytekin, İstanbul, 1983.
- Mes'udî, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murucu'z Zeheb ve Meadinu'l Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, Lübnan, h.1417/m.1997, II.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn, Müslim b. Haccâc (261/875), *el-Câmiu's-sahîh, I-III*, 2. bs., nşr. Dâru Sahnûn/ Çağrı Yayınları, İstanbul 1992/1413.
- Özafşar, Mehmet Emin, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, Ankara, 1999.
- Taberî, İbn Cerir, *Tarihu'l Ümem ve'l Müluk*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, Kahire, tsz. IV.
- Topaloğlu, Fatih, Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasî Olaylarına Yönelik Tutumu (Basılmamış YL tezi), İzmir, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ, Muhammed b. İsâ (279/892), *es-Sünen, I-V*, nşr. Dâru Sahnûn/Çağrı Yayınları, İstanbul 1992/1413.
- Yakubî, Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lami'n Nübela*, Beyrut, 1985, II.
- Yakut el-Hamevî, Şehabuddin Ebu Abdillâh, *Mu'cemu'l Buldan*, Beyrut, b.t.y., III.
- Yiğit, İsmail, "Osman", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII.
- Wellhausen, Julien, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret İşıltan, Ankara, 1962.
- Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tarihu'l İslâm ve Vefeyatu'l Meşahir ve'l A'lam*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî, Beyrut, 1987, II.